

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.8

Богатирьов А. І.,
кандидат юридичних наук,
помічник-консультант народного депутата
Верховної Ради України

ЗАПОБІЖНИЙ МЕХАНІЗМ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ НОРМ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНУ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

THE SAFETY MECHANISM OF THE PENAL NORMS ON THE PREVENTION OF THE CRIME IN PRISON THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

У статті розглядається запобіжний механізм кримінально-виконавчих норм щодо запобігання вчиненню злочину в місцях несвободи Міністерства юстиції України. Доведено, що саме кримінально-виконавчі норм забезпечують належний правопорядок у місцях несвободи і запобігають вчинення з боку засуджених нових злочинів.

Ключові слова: запобіжний механізм, кримінально-виконавчі норми, запобігання, вчинення злочину, місця несвободи.

В статье рассматривается предохранительный механизм уголовно-исполнительных норм по предотвращению совершения преступления в местах несвободы Министерства юстиции Украины. Доказано, что именно уголовно-исполнительные нормы обеспечивают надлежащий правопорядок в местах несвободы и предотвращают совершение со стороны осужденных новых преступлений.

Ключевые слова: предохранительный механизм, уголовно-исполнительные нормы, предотвращения, совершение преступления, места несвободы.

The article deals with the preventive mechanism of the criminal executive norms for preventing a crime in of the Ministry of Justice of Ukraine. It has been proved that the criminal executive norms ensure proper order in custodial setting and prevent the committing of new crimes by convicted persons.

Key words: preventive mechanism, criminal executive norms, prevention, commission of crime, custodial setting.

Мабуть, сьогодні ніхто не буде заперечувати, що перебування людини в місцях несвободи розриває її соціальні зв'язки із суспільством та прийнятими в ньому нормами поведінки. Ті, хто позбавлення свободи мав дім і родину, можуть їх втратити, так як втратили і роботу, адже зазвичай роботодавець звільняє цих осіб і відмовляється їх поновити після відбування покарання. Кожний залишає місце позбавлення волі з тавром тюремного минулого. На жаль, як свідчить статистика, за ґрати часто потрапляє той, хто вже побував там.

Тому слід визнати позитивною тенденцією, що в Україні за роки незалежності постійно йде науковий пошук не тільки реформування пенітенціарної системи, а і запобігання пенітенціарної злочинності як феномену її криміналізації.

Глибина означеної проблеми, на нашу думку, полягає в більшій мірі в забезпеченні належного порядку та умов виконання та відбування засудженими покарання, а тому ми визнаємо цей процес як успіх у запобіганні пенітенціарної злочинності. Отже, позбавлення волі особи, яка вчинила злочин, можна було б виправдати з точки зору його стримуючого ефекту, але не для тих, хто вже відбув покарання.

Проведенні дослідження пенітенціарної злочинності свідчать, що суворість покарання має лише відносно незначний стримуючий ефект. Зокрема, багато злочинів вчинюються засудженими в стані сильного емоційного збудження, наркотичного або алкогольного сп'яніння, тобто в стані, коли особа, усвідомлюючи тяжкість діянь та неминучість покарань, все одно вчиняє кримінальне правопорушення.

Таким чином, вивчення запобіжного механізму кримінально-виконавчих норм щодо запобігання вчинення злочину в місцях несвободи Міністерства юстиції України ми розглядаємо не лише з позиції кримінально-виконавчого законодавства (щодо виправлення і ресоціалізації особи злочинця), а й кримінології, що знаходить свій вияв у запобіжній складовій мети покарання).

Мета статті полягає у висвітленні запобіжного механізму кримінально-виконавчих норм щодо запобігання вчинення злочину в місцях несвободи Міністерства юстиції України.

Проблему запобігання вчинення злочину в місцях позбавлення волі в різний час розробляли багато вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: Богатирьов І.Г., Василевич В.В., Вербенський М.Г., Голіна В.В., Герцензон А.А., Головкін Б.М., Данышин І.М.,

Джу́жа О.М., Давиденко Л.М., Зелінський А.Ф., Копотун І. М., Кузнецова Н.Ф., Колб О.Г., Кулик О.Г., Лисодєд О.В., Литвак О.М., Литвинов О.М., Пузірьов М.С., Трубніков В.М. та ін.

Однак навіть з огляду на величезну кількість праць, в яких досліджується проблема запобіжного механізму кримінально-виконавчих норм, на сьогодні відсутній єдиний підхід до її вирішення в системі заходів кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочини і відбувають покарання в місцях несвободи Міністерства юстиції України.

Пенітенціарна злочинність в Україні характеризується низкою відмінних особливостей, які проявляються, в першу чергу, в причинному комплексі та мотивації формування злочинної поведінки, і, як наслідок, в її рівні й тенденціях розвитку. Крім того, кримінальні навички, які набуті засудженими під час відбування покарань у виправних установах Міністерства юстиції України, нерідко супроводжують їх протягом тривалого часу, якщо не усього життя, визначаючи асоціальний і протиправний характер їх поведінки.

Зокрема, за даними дослідження Копотуна І.М., в структурі злочинів, що посягають на встановлений порядок виконання і відбування покарання, переважає: 1) ухилення від відбування покарання у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі (ст. 390) – 40,4%; 2) злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391) – 15,69%; 3) дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392) – 22,84%; 4) втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393) – 8,06%; 5) втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394) – 1,06% [1, с. 48].

Наведені цифри свідчать про певні проблеми в місцях несвободи Міністерства юстиції України, зокрема: значна кількість вчинених у місцях несвободи злочинів залишається поза увагою Міністерства юстиції України у сфері виконання покарань та пробації; певний вплив субкультури на поведінку засуджених; неналежні умови утримання засуджених; низька організаційна профілактична робота персоналу щодо запобігання серед засуджених вчинення злочину; високий рівень латентності.

Крім того, зазначені злочини викликають особливий резонанс у суспільстві, оскільки: вчиняються ці злочини тільки засудженими, вони несуть у собі настання тяжких наслідків, створюють кризові процеси в пенітенціарній сфері, підривають авторитет держави і правосуддя в цілому.

Незважаючи на різке зниження кількості засуджених до 56 тисяч у 2016 році, кількість зареєстрованих злочинів у містах несвободи має невтішну тенденцію. Усе вищенаведене свідчить про те, що ті кримінологічні заходи, які застосовує персонал місць несвободи Міністерства юстиції України щодо запобігання серед засуджених вчинення нового злочину, на жаль, не дають позитивного результату.

Так, серед опитаних працівників місць несвободи Міністерства юстиції України науковою школою «Інтелект» 79% вважають, що їх профілак-

тична діяльність щодо запобігання серед засуджених вчинення нового злочину не відповідає сучасним вимогам, оскільки недостатньо врегулювання на законодавчому рівні, а також відмічають відсутність навичок проведення даної роботи серед засуджених [2, с. 101–102].

Отже, сучасні місця несвободи Міністерства юстиції України можна охарактеризувати як кризові, виходячи з того, що більшість засуджених негативно спрямованості як приховано, так і відкрито протидіють персоналу місць несвободи шляхом порушення режиму відбування покарання, трудової дисципліни, ігнорують заходи соціально-виховної роботи та навчання.

Доречно звернути увагу, що один із парадоксів ізоляції осіб у місцях несвободи як покарання полягає в тому, що засудженні, попри свою ізоляцію, все одно не стають на шлях виправлення і ресоціалізації, а свідомо йдуть на вчинення в цих місцях нових злочини, часом не менш тяжких, ніж вчиняли раніше.

Цілком логічними виглядають занепокоєння громадян у неспроможності держави забезпечити такі умови ізоляції, які б не дозволяли їй в місцях несвободи Міністерства юстиції України вчиняти нові злочини. Із цього приводу серед вчених правників точаться певні наукові дискусії.

Так, О.О. Житний висловлює думку, що кримінальне законодавство вважається дієвим (іноді безальтернативним) засобом правового забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина від злочинних посягань [3, с. 103]. Ми не заперечуємо про дане висловлення вченого в галузі кримінального права, водночас слід пам'ятати, що норми кримінального права діють відносно особи, яка вчинила злочин до вступу обвинувального вироку в законну силу і прибуття засудженого у виправну колонію для відбування покарання.

Із цього приводу слід підтримати позицію академіка Панова М.І. про те, що кримінальна відповідальність має наскрізний характер, «пронизує» майже всі інститути як Загальної, так і Особливої частини КК України, або тісно пов'язана з ними [4, с. 45]. А тому у випадку вчинення засудженим у виправній колонії нового злочину кримінальне законодавство є безальтернативним засобом правового впливу на засудженого.

У процесі дослідження ми звернули увагу і на позицію Хачатурова Р.Л., який вважає, що злочин порушує врегульоване та охоронюване кримінальним правом суспільне відношення, а отже, розглядати його відновлювальну функцію треба не з точки зору вузької позиції (відшкодування збитків), а виходячи зі здатності кримінальної відповідальності відновлювати суспільні відносини, соціальні зв'язки, правовідносини, правопорядок, морально-психологічний клімат, соціальну справедливість і зовнішню матеріальну шкоду від правопорушення [5, с. 702].

Поділяючи думку поіменного вченого, ми вважаємо, що не менш важливе значення в цьому контексті відведено саме запобіжному механізму кримінально-виконавчих норм тому, що саме вони забезпечують

належний правопорядок у місцях несвободи Міністерства юстиції України і запобігають вчинення з боку засуджених нових злочинів.

Крім того, порядок і умови відбування засудженими покарання забезпечуються, в першу чергу, кримінально-виконавчою нормою, а не кримінальною, хоча, як зауважує С.В. Полубинская, спосіб здійснення превентивної функції кримінальної відповідальності залежить від внутрішніх установок конкретного суб'єкта. Одним особам достатньо усвідомити зміст диспозиції, і вони відповідно до неї обирають свій тип поведінки. Іншим суб'єктам необхідно проаналізувати застосування санкції в разі порушення кримінально-правової заборони [6, с. 15].

Таким чином, запобіжний механізму кримінально-виконавчих норм в місцях несвободи Міністерства юстиції України характеризується тим, що він передбачає застосування з боку держави до особи, яка вчинила злочин повторно, більш суворого заходу кримінально-правового впливу або певних правообмежень, а тому запобіжний механізму кримінально-виконавчих норм в місцях несвободи слід розпочати з моменту прибуття засудженого до виправної колонії.

Отже, проведені останніми роками дослідження щодо запобігання злочинності у виправних колоніях, на жаль, є невтішними, тому що, вживаючи запобіжні заходи та профілактичні дії, Міністерство юстиції України у сфері виконання покарань і пробації не виробило відповідного алгоритму впливу на криміногенну ситуацію, що виникла в зазначених установах виконання покарань.

Поряд із тим ми вважаємо, що певний запобіжний механізм кримінально-виконавчих норм за вчинення злочин у місцях несвободи Міністерства юстиції України може виступити потужним запобіжним впливом на середовище засуджених взагалі і на тих, хто схильний до вчинення нового злочину зокрема, що повною мірою корелює з принципом індивідуалізації та диференціації відбування покарання.

За даними проведеного нами дослідження серед чинників, які серйозно впливають на вчинення повторного злочину засудженим у місцях несвободи Міністерства юстиції України, можна виділити:

1) *неналежне забезпечення керівництвом місць несвободи режиму відбування засудженим покарання*. Саме цей антикриміногенний чинник перешкоджає проникненню до засуджених заборонених предметів, спиртних напоїв, наркотичних засобів; багато в чому нейтралізує вплив неформальних норм поведінки засудженого, сприяє позитивному процесу відбування засудженими покарання, а тому недосконалість роботи в цьому напрямі прямо пропорційна криміногенному рівню в місцях несвободи;

2) *відсутність у засуджених можливості працювати*. Даний чинник покликаний не лише зайняти засуджених працею, але і матеріально зацікавити їх в якісному і сумлінному ставленні до неї. Зароблені засудженими кошти повинні бути спрямовані як на відшкодування заподіяної злочинном матеріальної шкоди (наприклад, погашення позову), так і на

матеріальну допомогу сім'ї (оплата вартості проїзду родичів для побачення у місці несвободи й т. п.). Така діяльність має припускати, окрім досягнення мети покарання, можливість заробітку засуджених, улаштування свого подальшого життя після звільнення;

3) *відмову засуджених приймати участь у соціально-виховній роботі*. Слід зазначити, що виховний вплив на засуджених здійснюється на основі психолого-педагогічних методів диференційного та індивідуального вивчення особистості засуджених з урахуванням строку покарання, персональних якостей і поведінки засуджених, обставин вчиненого злочину, закріплення досягнутих результатів.

Основною метою соціально-виховної роботи Міністерство юстиції України у сфері виконання покарань та пробації називає формування й розвиток у засуджених якостей і навичок, що стимулюють зацікавленість у виправленні, прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, дотримання прийнятих у суспільстві встановлених правил поведінки.

Водночас соціально-виховна робота покликана забезпечити також розвиток особистого потенціалу, корисної ініціативи, творчих здібностей та професійних навичок, що сприятиме їх соціальній адаптації після звільнення; формування в засуджених свідомого ставлення до цілей свого виправлення та розуміння ними залежності перспективи дострокового звільнення чи заміни невідбутої частини покарання більш м'яким від своєї особистої поведінки.

Програми диференційованого виховного впливу на засуджених мають урахувувати можливості виховної функції режиму, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до осіб, засуджених до обмеження волі, самодіяльних організацій засуджених, громадських, благодійних і релігійних організацій, а також залучення засуджених до самовиховання;

1) *ігнорування керівництвом місць несвободи такого можливостей та переваг громадського впливу на засуджених*. На думку вітчизняних і зарубіжних вчених-пенітенціаристів, даний чинник визнається сьогодні як потужний превентивний захід у нейтралізації причин і умови вчинення нових злочинів у місцях несвободи Міністерства юстиції України. Крім того, громадський вплив є одним з основних засобів виправлення і ресоціалізації (що прямо закріплено у ч. 3 ст. 6 КВК України), виявляється не тільки в період після звільнення від відбування покарання, а й протягом періоду реалізації кари і перебування засудженого у місцях несвободи;

2) *він здійснюється через залучення до участі в процесі виправлення і ресоціалізації широкого кола суб'єктів*. Переважно це громадяни, представники релігійних чи благодійних організацій, представники місцевої громади, які здійснюють свій вплив на засуджених шляхом надання різного роду матеріальної, моральної й соціальної допомоги. Однак усі форми участі громадськості в цьому процесі мають

відповідати загальним положенням та принципам виконання і відбування покарань, встановлених кримінально-виконавчим законодавством України;

3) *слабке бажання засуджених приймати участь у самодіяльних організаціях*. А саме ці органи створюються в місцях несвободи Міністерство юстиції України з метою розвитку в засуджених корисної ініціативи, соціальної активності, здорових міжособистих взаємовідносин, участі у вирішенні питань організації праці, навчання, відпочинку, побуту, впливу на виправлення засуджених, розвитку корисних соціальних зв'язків;

4) хоча, як зауважує у своїх працях вітчизняний вчений Царюк О.В., саме участь засуджених у самодіяльних організаціях нехай і є добровільною справою кожного засудженого, однак вона формує у засудженого не тільки соціально корисну активність, а й дозволяє адміністрації виправної колонії заохочувати таких засуджених, а головне – враховувати їх участь під час визначення ступеня їх виправлення та ресоціалізації [7, с. 226];

5) виникнення в місцях несвободи конфліктних ситуацій. Конфлікти в місцях несвободи являють собою складне соціально-психологічне явище, оскільки передбачають зіткнення двох або більше

сторін у вузькому ізолювано соціальному колі й місці (конфлікт персоналу із засудженими; конфлікт засуджених із засудженими). У більшості випадків вони стосуються переважно вирішення конфліктів, що виникли між засудженими і представниками адміністрації.

Їх основу складають: переведення засудженого в іншу установу виконання покарань, ізолюване тримання тощо (на підставі ст. 10 КВК України); переведення на поліпшені умови тримання (ч. 7 ст. 59 КВК України); заміна невідбутої частини покарання більш м'яким; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; застосування методів переконання, заохочення; застосування методів примусу тощо [8].

Узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що сутність запобіжного механізму кримінально-виконавчих норм щодо запобігання вчинення злочину у місцях несвободи Міністерства юстиції України полягає в здійсненні впливу на причини, умови та інші обставини, з якими пов'язане існування цього негативного соціального явища в суспільстві, а також проведення загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів на засуджених осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях / І.М. Копотун. – К. : ПП «Золоті ворота», 2013. – 472 с.
2. Українська пенітенціарна наука. Наукові здобутки школи «Інтелект» (друге видання) / За заг. ред. д.ю.н, проф., заслуж. діяча науки і техніки України Богатирьова І.Г. – К. : ПП «Заграй», 2013. – 352 с.
3. Житний О.О. Правозахисний потенціал та протиправні ризики кримінального закону / О.О. Житний // Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи : матер. міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права. Харків, 9 груд. 2016 р. / за ред. В.Я. Тація, Б.М. Головкина. – Харків : Право, 2016. – С. 103.
4. Панов М.І. Кримінальна відповідальність та її підстава / М.І. Панов // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – № 4. – С. 45.
5. Хачатуров Р.Л. Общая теория юридической ответственности / Р.Л. Хачатуров, Д.А. Липинский. – СПб. : изд. Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 950 с.
6. Полубинская С.В. Соотношение общего и специального предупреждения как целей наказания : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / С.В. Полубинская. – М., 1987. – 23 с.
7. Царюк С.В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С.В. Царюк. – Дніпропетровськ, 2009. – 230 с.
8. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 лип. 2003 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129-15>.